

tal folytatott, „sajátos cselekvésmódok folytatóságosságán” (p. 203), azaz azon, hogy kellett-e s képes volt-e változtatni az adott közösség korábban kialakított viselkedési stratégiáin.

A szerkesztő bevezető tanulmányában a civil társadalom és a modernizáció elméleteinek ágyaz meg, azonban a tanulmányokban csupán „nyomokban találkozunk” explicit a civil társadalom terminusaival. Nem ez okozza azonban a hiányérzetet, hanem a teoretikus keret hiánya, vagy ha van is ilyen, akkor a civil társadalom értelmezésének problémái. Néhány tanulmány esetében (pl. Slosiarik), nem teljesen érthető, hogy milyen elképzelés mentén tekinti civilnek a helyi döntéshozókat, míg például az elektronikai ipar munkásaival foglalkozó tanulmányok esetén az eredmények a participáció vagy a civil társadalom elméletben való elhelyezésért kiáltanak.

Másrészt, bár egyetlen mondatban utal rá a szerkesztő (p. 13), kifejezetten marad a kötetben végighúzó, Castoriadis által felvetett látnos kérdés: Hogyan változtatható meg a gyakorlat, érték- és intézményrendszer, ha azokra úgy tekintünk, mint a társadalom tagjai által konstruált „elképzelte intézményekre”, amelyek ugyanakkor meghatározzák a cselekvők gyakorlatait, értékrendjét, és ha egy társadalom tagjai csupán azt a társadalmat képesek konstruálni, amelyben maguk is élnek, azaz amely „létrehozta őket”?

Miközben a könyvben többször jelenik meg a konklúzió, miszerint a változást megelőzően rendelkezésre álló különböző potenciálok és (humán és kulturális) erőforrások határozzák meg az átmenet sikerét, arra, hogy ezek hogyan hoznak létre új struktúrákat, érzésem szerint nem, vagy kismértékben ad választ a kötet.

A bemutatott esettanulmányok feltétlen érdeke azonban a módszertani gazdagság. Általános a kötetben, hogy több közvélemény-kutatásra, vagy más survey típusú vizsgálatra, valamint interjú vizsgálatok eredményeire és esettanulmányokra hivatkoznak. A kötet olvasása során átfogó képet kaphatunk a cseh és szlovák átmenet kulcsfolyamatairól és fontosabb szereplőiről.

(Smith, Simon [ed]: *Local Communities and Post-Communist Transformation: Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia*. Routledge Courzon, 2003, London. p. 223.)

Gerő Márton

EGYENLŐTLENSÉGVÁLTOZÁS(OK) A KELETI BLOKKBAN

Térségünkben a gazdaság a rendszerváltással nem egyik napról a másikra alakult át, hanem minimum bő egy évtizedig folyamatos strukturális változásoknak lehettünk tanúi és részesei. A tervgazdaságról a piacgazdaságra való átállás a társadalmi berendezkedést alapjaiban változtatta meg.

Minden posztoszocialista ország más feltételekkel indult neki az átalakulásnak: más volt a szerepük a KGST-n belüli munkamegosztásnak köszönhetően, de eleve eltérő adottságokkal és más történelmi hagyományokkal, illetve háttérrel rendelkeztek, ráadásul az országok különböző gazdasági átalakulásban választott utakat tekintve is.

A volt keleti blokk országainak összehasonítása kétségtelenül a későbbiekben is alkalmazható tanulással szolgál, segít elhelyezni az egyes átmeneti folyamatokat a regionális térben. Az összehasonlítás egyik legalkalmasabbnak tűnő kerete az egyes társadalmakon belüli egyenlőtlenségek alakulásának összehasonlítása. Erre tesz kísérletet az *Egyenlőtlenség és társadalmi struktúra az átalakulás éveiben* c. kötet.

A kötetet az ENSZ Egyetem Világgazdasági Fejlesztési Kutatóintézete (UNU WIDER) adta ki. Ez az ENSZ Egyetem első kutatóintézete, 1984-ben alapították Helsinkiben, és azóta a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek kérdésével foglalkozik. Célja a világ legszegényebb embereit érintő strukturális változások vizsgálata multidiszciplináris módszerek segítségével. Policy-elemzéseket végeznek a megalapozott, méltányos és fenntartható fejlődés elősegítése érdekében, tudósokat, kormányzati munkatársat képeznek a gazdasági és szociális policy-alkotás területén. Jelen könyv egy eddig 28 kötetet számláló sorozatban jelent meg.

A kötet szerkesztője neves közgazdász (a Világbank tanácsadója volt Kirgizisztánban 1997–1998-ban), kétségtelenül alaposan ismeri a témát. A kötet azt a kérdést járja körül, mekkora a szerepe az egyenlőtlenségeknek az elit és a középosztály kialakulásában, valamint a szegénység növekedésében a régióban. A kelet-közép-európai átalakulás folyamán a társadalmi egyenlőtlenségek kisebb mértékben nőttek, mint Oroszországban és a FÁK tagállamaiban, ahol a lakosság nagymértékű elszegényedése volt tapasztalható egy nagyon gazdag és befolyásos elit kialakulásával egy időben. A szerzők szerint haté-

konyabb állami újraelosztásra van szükség, hogy enyhíteni és csökkenteni lehessen a szegénységet. A társadalmi kohézió nem hagyható figyelmen kívül. Ez semmiképpen sem azt jelenti, hogy az átalakulás előtti univerzális ellátórendszeret kell visszaállítani, hisz ez nem finanszírozható hosszú távon Nyugat-Európában sem, hanem azt kell elérni, hogy a szegények minél inkább részt tudjanak venni a döntésekben, befogadó intézmények kialakításával, és egy erős középosztály kialakulását kell segíteni. Ez a második gondolat az egész kötetben áthúzódik, a szerzők ebben látják a demokratikus intézmények kulcsát.

Timo Piirainen, a Helsinki Egyetem professzora, tanulmányában részletesen kifejti a könyv elméleti keretét. A strukturális megközelítés elméleti kiindulópontja a Weber-féle státuscsoport- és osztályfogalom. A helyzetmeghatározás része, hogy nem volt mindenki egyenlő a szocializmusban sem minden ideológia ellenére, azonban az egyenlőtlenségek nem a jövedelemben, hanem a szolgáltatásokhoz és javakhoz való hozzáférésben testesültek meg. Az átalakulás folyamán a jövedelem a társadalom rétegződésének meghatározó tényezőjévé lép elő, és fontos strukturáló elem lesz a privatizációval átalakuló tulajdonszerkezeten túl. A szerző szerint az átalakulás folyamán az életlehetőségeket meghatározó tényezők értéke megváltozik, többek között sokkal fontosabb lesz a képzettség és a szakmai tapasztalat. A foglalkozásszerkezet és az ehhez köthető presztízs átalakul, a munkanélküliség és a bérelmaradások fontos hatással vannak. A státuscsoportok jelentős részben a weberi értelemben vett társadalmi osztályokká alakulnak át – ezeket veszik sorra a kötet második részének tanulmányai.

Vladimir Gimpelson, a Moszkvai Gazdasági Főiskola Munkaerőpiaci Kutatóközpontjának vezetője, a munkaerőpiac strukturális változásait tekinti át, vizsgálja, hogyan hat egymásra a munkaerőpiac és a társadalmi rétegződés. A munkanélküliségen túl két új, nálunk ritkábban elemzett jelenséggel foglalkozik részletesen: az alulfoglalkoztatottsággal és a bérelmaradásokkal, amelyek a munkanélküliségen túl súlyos problémák töltünk keletre, különösen a FÁK tagállamaiban.

Szelényi Iván és Christin Glass tanulmánya egy öt országban felvett kérdőíves kutatáson nyugszik, s arra keresi a választ, hogy mennyire maradtak meg öt évvel később pozíciójukban azok, akik 1988-ban az elit tagjai voltak. A szerzők először az elit átalakulásával kapcsolatos legismertebb elméleteket tesztelik az adatokon, bemutatva azok előnyeit és hátrányait, majd saját elméletüket fo-

galmazzák meg. Az alábbi 3 + 1 elmélettel foglalkozik a tanulmány:

(a) *a politikai kapitalizmus tézise*, amely szerint a korábbi politikai nomenklatúra átmentette hatalmát az új rendszerbe, s ily módon elérte, hogy a köztulajdon magántulajdonába kerüljön,

(b) *a piaci átmenet elmélete*, amely szerint a régi elit a rendszerváltás után, a piaci körülmények megteremtése során elveszítette hatalmát, s helyét egy felemelkedő réteg vette át, amely korábban többnyire a második gazdaságban alapozta meg helyzetét,

(c) *a technokrata menedzser elit elmélet (vagy a technokrata kontinuitás elmélete)*, amelynek értelmében nem az egész kommunista nomenklatúrának sikerült megőriznie a hatalmát, csupán a technokrata, menedzser típusú részének, amelyet egyesek – találoán – kleptokratúrának is neveznek,

(d) és végül a szerzők saját, *posztkommunista menedzser-kapitalizmus elmélete*, amely nem tagadja, hogy az átalakulás során megjelent egy új magántulajdonos réteg, illetve azt sem, hogy a nomenklatúra egy részének sikerült megmaradnia pozíciójában. Ellenzi viszont az előző három elmélet szerinte leegyszerűsítő, monokauzális magyarázatait, a folyamatot jóval komplexebbnek látják, állításuk szerint a politikai tőke hasznos lehet a bekerüléshez az új elitbe, de ugyanez vonatkozik a kulturális és a társadalmi tőkére is.

Megállapításait Szelényiék sajnos nem öszszegzik egy táblázatban, és így nagyon nehezen követhető az írás. A tanulmányban nincsen arra utalás, hogy az 1988-as elit mekkora része nem volt már tagja az elitnek 1993-ban.

Lengyel György és Róbert Péter tanulmányának fő kérdése az, hogy hogyan definiálható a tér-ségben egy középosztály, és annak mik a legfőbb jellemzői. Az átalakulásban a középosztálynak tulajdonított szerep miatt ez egy politikailag erősen terhelt kérdés. Nem beszélnek új középosztályról (hiszen az már a „régiről”), hanem inkább a tipikusan középosztálybeli foglalkozási csoportok jövedelmi szintjét és annak távolságát az alsóbb osztályoktól nézik. Az általuk alkalmazott definíció szerint autonómiával rendelkező csoportokról van szó, akik kiemelt helyet foglalnak el a foglalkozásszerkezetben, és tipikusan nem fizikai munkát végeznek, amelyhez magas bizalmi szintre van szükség. Ezen a középosztályon belül két csoportot különböztetnek meg: a vállalkozókat és a szolgáltató munkát végzőket. Az átalakulás egyik tétje ennek az osztálynak a kialakulása és stabilizálódása – az adatok összességében efelé mutatnak.

Az alsóosztállyal és a szegénységgel foglalkozó tanulmány fő kérdése, hogy mi az oka a szegénységnek, és kialakulóban van-e egy szegénységkultúra. Alastair McAuley, az Essexi Egyetem professzora kétféle szegénységet különböztet meg: az átmeneti jellegűt, amelyet valamilyen súlyos csapás, például természeti vagy társadalmi katasztrófa okoz, illetve a strukturális szegénységet. A gazdasági-társadalmi átalakulás mindenképpen együtt jár mindkét típusú szegénység megjelenésével, bármilyen indikátorral mérjük is azt. A szerző szerint a szegénységet inkább relatív deprivációként kell értelmezni, amely kifejezetten egyes csoportokat sújt, így a kisebbségeket, a nagycsaládosokat, a gyerekeiket egyedül nevelő anyákat és a kisnyugdíjasokat. A kérdés az, hogy a második típusú szegénység mennyire elterjedt, és mennyire termeli újra önmagát, vagyis milyen mértékben alakult ki egy szegénységkultúra, amiből szinte lehetetlen kitörni. Erre 2003-ban nem lehetett még egyértelműen válaszolni.

A kötet második felében országelmzéseket olvashatunk. Itt nagyon hiányzik egy alapos bevezető, amelyben a szerkesztő megindokolja, miért ezeket az országokat választották. Az elemzésekben nincsen pontosan leírva, hogy hol helyezkednek el az országok az átalakulási folyamatokban, leginkább azt jelzik csupán, hogy mitől különlegesebbek. Továbbá a tanulmányok nem alkotnak sem szerkezetükben, sem a tárgyalt kérdésekben egységet.

A blokkban elsőként szereplő Oroszországról készült tanulmány egy kis csalódás, mivel az ország az összehasonlító elemzésekben mindig mint kivétel jelent meg, így ez az írás nagyon kevés újat ad a kötet első felének olvasása után.

A kelet-közép-európai térségből két ország-tanulmány van a kötetben. Alapos és érdekesítő mindkettő: a lengyel tanulmány, Jaroslaw Gorniak, a Jagello Egyetem szociológia professzorának tollából, illetve a cseh elemzés, melyet Jiri Vecernik, a Cseh Akadémia Szociológia Intézetének tagja írt. Mindkét tanulmány sok és kifejezetten érdekes adatot mutat be, és alaposan körbejár számos kérdést, ráadásul sokkal finomabb elemzésekkel, mint a többi tanulmány.

A további országelmzéseket olvasva kifejezetten érdekes az üzbég és a kirgiz példa: Közép-Európában ritkán kerül terítékre, hogy ezek az államok is hasonló gazdasági átalakulási folyamat részesei, mint a mi térségünk. Nagyon sokat segít a történelmi áttekintés a tanulmányok elején, és érezhető, hogy a kirgiz írás szerzője, egyben a kötet szerkesztője ennek a térségnek a szakértő-

je. Szerzőtársa George Heinrich, a luxemburgi Pénzügyminisztérium munkatársa, az üzbég tanulmányt pedig Robert Pomfret, az Adelaide-i Egyetem professzora jegyzi.

Érthetetlen módon a délkelet-európai térség kimaradt az országelemzésekből és a Balti-térséget szinte meg sem említi a könyv. A belaruszlátszatreformok mindképpen egy elretentő példa prototípusát képviselik, de ez is leginkább csak az említés szintjén jelenik meg.

A kiadó honlapján található ígéretekkel ellentétben az országelemzésekkel véget ér a kötet és igazi policy-ajánlások nincsenek benne. Inkább a globális és összehasonlító elemzés nyújthat ihletet és információt az olvasónak és a döntéshozóknak arra vonatkozóan, hogy az egyes stratégiai döntési helyzetekben milyen lehetőségek vannak, és ezek milyen következményekkel járnak, bár a régióban ezek a döntések javarészt megszülettek már.

(Michalev, Vladimir [ed]: *Inequality and Social Structure during the Transition*. Palgrave Macmillan, 2003, Hampshire. p. 313.)

Herman Zita

LÁTHATÁRON EGY „REJTŐZKÖDŐ” DISZCIPLÍNA?

A Macmillan Kiadó gondozásában 2006-ban Londonban megjelent *Learning, Working and Living. Mapping the Terrain of Working Life Learning* című tanulmánykötet elméleti kontextusba ágyazva mutatja be a felnőttképzési kutatások dinamikusan fejlődő irányzatait a szervezeti tanulás (*organizational learning*) és a munkahelyi tanulás (*workplace learning*) témakörében.

A „rejtőzködő” jelző az ismertető címében arra utal, hogy bár a nemzetközi szakirodalomban már az 1950-es és 1960-as évektől kezdve kutatott téma a szervezeti valamint a munkahelyi tanulás, hazánkban csak az elmúlt tíz-tizenöt évben került előtérbe e diszciplína kutatása.

A bevezetőben a kötet szerkesztői Zygmunt Bauman modernitás elméletét (*liquid modernity*) tárják elélnk, amely segít megérteni azt a nagy volumenű változást, amely az elmúlt évtizedekben a világ minden tájára beköszöntött: a globalizáció jelenségét, a globális falu (*global village*) kialakul-